

Клебан Л. О.,

к.і.н., зберігач фондів Археологічного музею, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

МИХАЙЛО ВОЗНЯК В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ПРОСВІТНИЦЬКА ТА НАУКОВА РОБОТА

***Анотація.** У статті проаналізовано просвітницько-наукову діяльність Михайла Возняка еміграційного періоду його життя. Показано участь майбутнього академіка у просвітницькій роботі серед українських військовополонених, які опинились у таборах Австрії та Німеччини. Основну увагу звернуто на чинники, які стали вирішальними у формуванні його світогляду, що в майбутньому зіграли принципову роль у літературознавчій діяльності вченого.*

Охарактеризовано також зв'язки академіка з відомими громадсько-політичними діячами Союзу визволення України.

Ключові слова: М. Возняк, Перша світова війна, еміграція, «Вістник Союзу визволення України», просвітницька робота, українські військовополонені, наукова діяльність.

Kleban L. O.,

PhD. in History, custodian of the funds of the Archeological museum, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv

MYKHAILO VOZNYAK IN THE FIRST WORLD WAR: EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC WORK

***Abstract.** The article analyzes the educational and scientific activity of Mykhailo Voznyak the emigration period of his life. The participation of the future academician in the educational work among Ukrainian prisoners of war who were in the camps of Austria and Germany was shown. The main attention is turned up to the factors that have become decisive in shaping him outlook what in the future played a principled role in the literary activity of the scientist.*

The characterized also ties academician with famous civic-political leaders Union for the Liberation of Ukraine.

Keywords: M. Voznyak, the First World War, emigration, Vistnuk Union for the Liberation of Ukraine, educational work, Ukrainian prisoners of war, scientific activities.

Постановка проблеми. Здобутки М. Возняка та його внесок у розвиток українського літературознавства неоціненний, наукова спадщина якого нараховує близько 600 одиниць. Праці академіка «багаті новим фактичним матеріалом, озброювали читача новим розумінням розвитку демократичної української культури як єдиного процесу на Лівобережній та Правобережній Україні» [14]. У науковій діяльності діапазон його зацікавленості досить широкий: вивчення історії української літератури; дослідження політичного і культурного життя Галичини та зв'язки її з Наддніпрянською Україною; привертають увагу і публікації з мовознавства; цікавими є праці, що висвітлюють творчість ряду видатних українських письменників і поетів, насамперед Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Тараса Шевченка, Івана Франка та інших.

Зрештою, свою наукову та національно-культурну працю він проводив у трьох вимірах: культурна спадщина, національна ідея, державність. Власне саме в період Першої світової війни, коли молодий науковець працював в еміграції, з-під його пера виходить низка праць-роздумів про українську державність [15, с. 269-280]. Його слова: «Нехай найсумніші події в нашій історії заставляють провести порівняння з нинішніми подіями й навчатися дечого не тільки наших ворогів, яких історія нічого не навчила, та приятелів, що слухають підшептів наших відвічних ворогів, але головно таки нас, українців», є актуальними для нашої держави і в теперішній час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти громадської діяльності М. Возняка еміграційного періоду у своїх розвідках проаналізували І. Патер [23], Л. Клебан [16], Л. Кривошеєва [17,18], Ю. Липа [19], О. Мазур [20] та ін. Зокрема, автори прослідкували участь академіка у Союзі визволення України, проте більшу увагу приділили політичній платформі організації, мета якої полягала у «самостійній, від нікого незалежній державі» [24].

Постановка завдання. В даній статті ми поставили за мету більш детально зупинитися саме на просвітницькій та науковій роботі академіка еміграційного періоду в контексті суспільно-політичних подій, що відбувалися в роки Першої світової війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. З початком війни західноукраїнські території перетворилися на поле бою двох імперій – Австро-Угорської та Російської, кожна з них хотіла бачити ці землі у складі своєї держави. Уже на самому початку війни, у вересні 1914 року, Східна Галичина, Буковина і Львів, зокрема, опинилися під російською окупацією. Як результат запроваджено жорстоку цензуру, закрито товариство «Просвіта», розпочато «інвентаризацію» (фактично грабіж) банків, музеїв, книгарень. Впродовж кількох місяців, на підставі детальних списків, які склали москвофіли, очолювані В. Дудикевичем, у Львові заарештовано 1200 українських патріотів. У глибину Росії вивезено 578 українців, з них 34 священики, серед яких опинився митрополит А. Шептицький. На початку березня 1915 року у Східній Галичині пройшла друга хвиля арештів, переважно серед інтелігенції. Близько 300 українців, серед них такі відомі прізвища як адвокати – А. Чайковський, Д. Стахур, посол Т. Старух, працівники страхового товариства «Дністер» – С. Британ, О. Кузьмич, М. Губчак та багато ін. [20, с. 512-514]. Як сказав М. Возняк, уже в еміграції: «...москалі хотіли мати тут «Росію» в найкоротшім часі...» [7, с. 3].

Проте все ж таки у більшості відомим громадсько-політичним діячам національно-демократичного табору, українським організаціям та інституціям, вдалося покинути Галичину й переїхати до Відня. Серед них був і Союз визволення України (СВУ), створений у перші дні війни, чільні діячі якого головним своїм політичним постулатом проголосили державну самостійність і соборність України.

Стоячи на порозі бути мобілізованим (як у пізнішому часі його брати Григорій, Федір та Анастас) в російську армію, М. Возняк також прийняв рішення емігрувати до австрійської столиці. Переїхавши до Відня, вчений не підтримував тісних зв'язків із родиною. Він навіть не повідомляв батьків про своє місце перебування. Лише завдяки членам НТШ його брат Кирило тільки наприкінці 1915 року довідався адресу М. Возняка та зміг написати листа. Саме тоді М. Возняк дізнався, що його старший брат, Григорій помер у 1915 році у «московській в'язниці», діставши «гальопуючі сухоти» [1, арк. 2-3]. Від початку війни «про Федька нема відомостей. Отже 99% можливості що помер, а тільки 1% що ще жив...» [2, арк.]. Так само нічого невідомо про долю ще одного брата Атанаса, який був призваний в російську армію під час Першої світової війни. Тоді ж з листів Кирила М. Возняк довідався, що під час літньої кампанії 1915 року у його рідному селі Вільках «згоріло кілька хат ... москалі забрали за безцінь худобу..., грабували майно» [13, с. 153].

Більше переймався Михайло Степанович своєю бібліотекою, яку змушений був залишити у Львові без нагляду. У листі до літературознавця (1917 року), описуючи його помешкання у Львові, А. Рудий писав: «Річи всі стоять спаковані... є там передусім шафи-полиці, набиті повні книжками, маю вражіння, що звідтам нічого не зрушено, бо всі полиці щільно заповнені. Подібно стажерка. Так само одна шафа з полицями робить вражіння, що звідтам не рушено нічого, бо всі річи лежать в можливім порядку» [3, арк. 4].

У Відні Михайла Степановича «витягнула організація Союз визволення України» на технічного редактора двотижневика «Вістник», що видавався для національного освідомлення російських українців в австро-німецьких таборих» [1, арк. 2]. Так майбутній академік активно включився у просвітницьку та громадсько-політичну роботу, зокрема разом з В. Дорошенком здійснював «коректуру і редагування текстів у «Вістнику Союзу визволення України» [16, с. 307-315]. Це був головний (регулярний, часто ілюстрований щотижневик), пресовий орган СВУ, який виходив з жовтня 1914 року до листопада 1918 року (в останньому році – під назвою «Вістник політики, літератури й життя»). Одне з першочергових завдань, яке стояло перед СВУ, – якомога ширше інформувати світову спільноту про українську справу, тому було вирішено створити низку власних пресових представництв [17, с. 149]. Мета «Вістника СВУ»

- ознайомлення європейської та світової спільноти з національно-політичною платформою організації, головною ідеєю якої стала державна самостійність України. На шпальтах часопису також визначалися завдання, які ставив перед собою СВУ для досягнення мети: не тільки політична робота чи захист української справи на міжнародному правовому рівні, а й пропагандистська діяльність серед полонених російської армії, до якої планувалося залучити австрійських українців [17, с. 149]. Не обминув часопис і повз своєї уваги Українських січових стрільців. Практично кожний номер розміщував матеріали про їх бойовий шлях, висвітлював їхню культурну діяльність на окупованих землях, розповідав про бійців та старшин, які особливо відзначилися в боях на фронті, розміщував фотографії тих, хто здійснив геройські вчинки [17, с. 150].

Друге завдання «Вістника...» - пропаганда національних ідей серед українських військовополонених, яких на весну 1915 року перебувало 30 тис. осіб у Фрайштадті (Австрія) та 50 тис. українців у трьох таборах Німеччини (Раштат, Вецляр, Зальцведель). Військове міністерство дозволило СВУ вишукувати полонених українців по таборах у Німеччині й обіцяло створити для них окремі табори. З цією метою СВУ розсилав звернення до полонених офіцерів-українців, де зазначалося, що: «було б добре, щоб там зібралися не лише раніш свідомі українці, але по можливості усі офіцери, уроджені на Україні, які не порвали своїх зв'язків з нашим краєм і думають після війни жити далі на Україні, без різниці чи вони почувують себе українцями чи ні».

Для проведення просвітньої роботи у таборах Німеччини було залучено 29 осіб, з яких 11 – з Галичини, 10 – з Буковини, 8 – з Наддніпрянщини [23, с. 275-279]. М. Возняк позитивно відгукувався про проведену СВУ національно-просвітницьку роботу серед українських полонених у Німеччині.

«Вістник» як позапартійний орган об'єднував українців різного суспільного спрямування, які прагнули до національного визволення [19, с. 12], мав значний вплив на галичан і навіть поширювався у Наддніпрянщині [21, с. 14]. На його сторінках друкувалися як відомі українські вчені, публіцисти, політики: А. Жук, І. Крип'якевич, Б. Лепкий, О. Назарук, О. Кобилянська, С. Томашівський, В. Темницький, В. Винниченко, Л. Ганкевич, В. Сімович, Є. Левицький, П. Карманський, М. Лозинський та ін., так і зарубіжні діячі науки, культури і політики, зокрема І. Шишманова, З. Арборе, Дж. Рафаловича, А. Енсена, Ф. Діреріха, К. Онезорге, Р. Ойкена, І. Ястровата.

Завдяки копіткій редакторській праці М. Возняка на сторінках «Вістника» з'являлися ґрунтовні публікації, що присвячувалися діяльності Союзу, тогочасним воєнним подіям, проблемам українського національно-визвольного руху, міжнародним аспектам українського питання, подавалися історико-культурологічні огляди, друкувалися матеріали іноземних авторів про Україну, її роль у світовому історичному процесі [16, с. 307-315].

М. Возняк був не тільки співробітником редакції «Вістника», але й активним його дописувачем. Він, як і члени просвітнього відділу СВУ, добре розумів значення друкованого слова, тому своїми публікаціями в часописі прагнув допомогти національному освідомленню, в першу чергу військовополоненим українцям з Наддніпрянщини. Він вбачав у воякові під жовто-блакитним стягом носія української ідеї та нових духовних цінностей, виділяв його бойовий дух і високий патріотичний лет, віру в свої сили і святу справу за свою державу. Засновник франкознавства наголошував, що «боротьба всіх українців повинна злитися в однім величезнім, солідарнім змаганню української нації до досягнення тих ідеалів, змагання до яких зродило український оружний чин».

На шпальтах часопису вийшла його стаття «Самостійність України й інтереси Почв'їрного союзу», де М. Возняк акцентував увагу на великій ролі, яку відігравала Україна в міжнародній політиці, подав історію змагань українців до самостійності. М. Возняк вважав, що українські справи в Австро-Угорщині, а також на новоздобутих територіях потрібно поставити так, щоб вони мали великий вплив на українське населення ще не зайнятих земель [8, с. 2].

Саме тоді М. Возняк опублікував книжечку «Наша рідна мова», яка користувалася великою популярністю як серед полонених, так і в українського населення. У ній автор промовив пророчі слова, які й за 100 років не втратили своєї актуальності для нашої держави: «без рідної мови нема власної літератури й культури, без власної літератури й культури нема народу» [9, с. 16].

У своїх працях еміграційного періоду майбутній академік висловив думку про «окремішність» українського народу, виокремивши його з кола братніх слов'янських народів [12, с. 30]. Не схвалював

переконання багатьох українських партій про федерацію автономних держав Росії, назвавши їх «федеративними мріями» [13, с. 149] і вважав, що провідна ідея українського народу зможе найкраще проявитися тільки у самостійному житті нації. Тому вітав проголошення 22 січня 1918 року самостійності України, підтримував підписання 9 лютого 1918 року Брест-Литовського договору. Ці дві події, на його думку, привели до включення українськими політичними партіями у свої програми ідеї незалежної Української держави [13, с. 147-148].

Перебуваючи на чужині, Михайла Степановича, як і усе національно-свідоме українство, спіткала сумна звістка – смерть Великого Каменяра. У травні 1916 року помер І. Франко. Про сумну подію «Вістник», як і інші українські часописи, опублікував некролог «Прометееви України», де підкреслювалося: «Ти віддав Україні весь свій вік, весь труд у незломнім завзяттю, Ти вложив у неї все найкраще, найвище, що знав» [10, с. 2]. Також надруковано уривки з Франкових поем: «Мойсей» і «Великі Роковини. 1798-1898», а також з віршів «Каменярі» та «Вічний революціонер», подано доволі повну його біографію з визначенням головних етапів життя та творчої діяльності. Згодом накладом СБУ засновник франкознавства підготував дослідження «Пам'яті Івана Франка (опис життя, діяльності й похорону)», що, очевидно, слід вважати найбільшим детальним звітом про ті скорботні дні в житті українського народу [11, с. 94].

Наприкінці війни М. Возняк в австрійській столиці суміщав громадсько-просвітницьку та наукову роботу з викладацькою, працюючи викладачем у гімназії, що організував І. Кокорудз. Упродовж 1917-1918 років він читав лекції з латинської та грецької мов, за словами директора, «обов'язки свої сповнював совісно і з добрим успіхом» [4, арк. 2].

Власне тоді до Михайла Степановича звернувся Іван Яцкевич із пропозицією «написати підручник «Історія української літератури» від найдавніших до нинішніх часів, який би складав 20-25 аркушів» [5, арк. 2], оскільки цієї проблеми не вирішив ніхто з відомих тогочасних істориків української літератури. На що М. Возняк відзначав: «писання історії літератури в теперішню велику хвилю, коли будуємо своє автономно-державне життя, незвичайно тяжке, бо і треба вже раз від найдавніших часів по кінець XVIII в. повести межу між тим, що українське, і тим, що московське або білоруське» [6, арк. 1]. Правда, все ж таки задум відомим літературознавцем був реалізований трохи пізніше, у 20-х роках.

Наприкінці літа 1918 року молодий науковець повернувся до Львова і за розпорядженням Крайової шкільної ради від 26 серпня цього ж року отримав відпустку для наукової праці. Водночас у Львові розгорнув активну громадську роботу в НТШ, брав діяльну участь в акціях товариства «Рідна школа», був членом «Українського бібліографічного товариства» тощо.

Уже у столиці Східної Галичини вченого застає звістка про утворення Західноукраїнської Народної Республіки. М. Возняк позитивно сприйняв ці події, однак повністю віддався науковій роботі, бо «...сам ніколи не належав ні до якої партії та стояв і стою на такому становищі, що наукові речі можуть скрізь друкувати, де не змінюють моїх думок і висновків ...» [1, арк. 2]. За висловлюванням М. Нечиталюка, одного з учнів академіка, науковець «не займав ніяких офіційних посад і займався виключно науковою роботою ...» [22, с. 181].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Проаналізувавши діяльність М. Возняка в роки Першої світової війни, можна стверджувати, що вчений був змушений в той час покинути Львів та переїхати за кордон. Став одним із активних «просвітителів» СБУ, отримав можливість продовжити наукову роботу. Допомігав членам організації в їх просвітницькій роботі серед полонених українців. Після повернення на Батьківщину вчений не вступив до жодної з українських політичних партій, що дозволило акцентувати увагу на науковій діяльності, де здобутки академіка були значно вагоміші, ніж в громадсько-політичній площині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛННБ ім. В. Стефаника) – Ф. 29 (Михайло Возняк). – Спр. 1 (Автобіографії його і особистий листок по обліку кадрів. 1939, 1940). – Арк. 2 – 3.
2. ЛННБ ім. В. Стефаника, ф. 29, спр. (Панас Микола, Лист до Возняка Михайла Степановича від 17 березня 1916 р.).

3. ЛННБ ім. В. Стефаніка, ф. 29, спр. 444 (Рудий А. Листи до Возняка Михайла Степановича), арк. 4.
4. ЛННБ ім. В. Стефаніка, ф. 29, спр. 471 (Студинський К. Листи до Возняка Михайла Степановича), арк. 2.
5. ЛННБ ім. В. Стефаніка. – Ф. 29. – Спр. 521. (Яцкевич І. Листи до Возняка Михайла Степановича). – Арк. 1, 3
6. ЛННБ ім. В. Стефаніка. – Ф. 29. – Спр. 204 (Возняк М. Лист до невстановленого адресата). – Арк. 1.
7. Возняк М. Судороги російської офензиви та всеславянської дурійки / Михайло Возняк // Вістник. – 1915. – № 47-48.
8. Возняк М. Самостійність України й інтереси Почвирного союзу. / Михайло Возняк // Вістник. – 1915. – № 57-58
9. Возняк М. Наша рідна мова / Михайло Возняк. – Відень, 1916.
10. Возняк М. Прометееви України. Некролог / Михайло Возняк // Вістник. – 1916. – № 41.
11. Возняк М. Памяти Івана Франка (опис життя, діяльності й похорону) / Михайло Возняк. – Відень. – 1916. – 96 с.
12. Возняк М. Наша рідна мова. Географія України. Характер українця, поляка і москаля / Михайло Возняк. – Вінніпег, 1917. – 30 с.
13. Возняк М. Українська державність / Михайло Возняк. – Відень, 1918. – 152 с.
14. Ісаєвич Я. «Академік М.С. Возняк як дослідник української літератури» / Ярослав Ісаєвич // Наукова конференція з нагоди 100-річчя від дня народження М. Возняка. 9 жовтня 1981 р.
15. Клебан Л. Питання національної ідеї, державності та мови у працях Михайла Возняка / Леся Клебан // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2014. – Вип. 50. – С. 269-280.
16. Клебан Л. Михайло Возняк і Союз визволення України / Леся Клебан // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. - № 16. – С. 307-315.
17. Кривошеєва Л. Видавнича діяльність Союзу визволення України (1914-1918 рр.) / Лариса Кривошеєва // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. – 2012. – № 4 (12). – С. 149-152.
18. Кривошеєва Л. Союз визволення України: формування політичних основ української державності / Лариса Кривошеєва // Проблеми політичної історії України. – 2011. – Вип. 6. – С. 69-79.
19. Липа Ю. Союз визволення України / Юрій Липа. – Одеса, 1917. – 30 с.
20. Мазур О. Перша світова війна / Олег Мазур, Іван Патер // Історія Львова. Т. 2. – Львів, 2007. – С. 512-514.
21. Наріжний С. Українська еміграція: Культурно-освітня праця між двома війнами / Семеон Наріжний. – Прага, 1942. – 372 с.
22. Нечиталюк М. «Честь праці!»: Академік М. Возняк у спогадах та публікаціях / Михайло Нечиталюк. – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету ім. І. Франка, 2000. – 424 с.
23. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / Іван Патер. – Львів, 2000. – 344 с.
24. Українська організація полонених фрайштадтського табору про сучасний момент на Україні // Вістник політики, літератури й життя. – 1918. – Ч. 8 (191). – С. 107-110.

REFERENCES

1. Lviv National Science Library named after V. Stefanyk NAN Ukraine (further – LNNB named after V. Stefanyk), F. 29 (Mykhailo Voznyak). Series 1 (His autobiography and personal letter on accounting of frames. 1939, 1940). Files 2-3.
2. LNNB named after V. Stefanyk, F. 29, Series. (Panas Mykola, Letter to Voznyak Mykhailo Stepanovich from 17 March 1916 r.), Files.
3. LNNB named after V. Stefanyk, F. 29, Series. 444 (Rudy A. Letters to Vozniak Mykhailo Stepanovich), Files.4..
4. LNNB named after V. Stefanyk, F. 29, Series. 471 (Studinski K. Letters to Voznyak Mykhailo Stepanovich), Files 2.
5. LNNB named after V. Stefanyk. F. 29. Series. 521. (Yatskevich I. Letters to Voznyak Mykhailo Stepanovich), Files 1, 3.
6. LNNB named after V. Stefanyk. F. 29. Series. 204 (Voznyak M. Letter to not installed addressee), Files.
7. Voznyak M., (1915), Spasms of the Russian offensive and All-Slavonic fools, Vistnyk, № 47-48..
8. Voznyak M., (1915), Independence of Ukraine and the interests of the Triple Alliance, Vistnyk, № 57-58.
9. Voznyak M., (1916), Our native language, Vienna.
10. Voznyak M., (1916), Prometheus of Ukraine. Obituary, Vistnyk. № 41.
11. Voznyak M., (1916), In memory of Ivan Franko (description of life, activity and a funeral), Vienna, 96 p.
12. Voznyak M., (1917), Our native language. Geography of Ukraine. The character of a Ukrainian, a Pole and a Muscovite, Winnipeg, 30 p.
13. Voznyak M., (1918), Ukrainian statehood, Vienna, 152 p.
14. Isaevich Ya., Academician M.S. Voznyak as a researcher of Ukrainian literature», Scientific conference on the occasion of 100 th anniversary of birth M. Voznyak. 9 October 1981 r.

15. Kleban L., (2014) Questions of the national idea, statehood and language in the writings of Mykhailo Vozniak, Visnuk Lviv University. The series is historic, Lviv, Vol.50. P. 269-280.
16. Kleban L., (2008), Mykhailo Voznyak and Union for the Liberation of Ukrainian, Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood, Lviv, № 16, P. 307-315.
17. Krivosheeva L., (2012), Publishing activities Union for the Liberation of Ukraine (1914-1918 rr.), State and regions. Series: Social communication, № 4 (12), P.149-152.
18. Krivosheeva L., (2011), Union for the Liberation of Ukraine: formation of political foundations of Ukrainian statehood, Problems of political history of Ukraine, Vol. 6, P.69-79.
19. Lupa Y., (1917), Union for the Liberation of Ukraine, Odessa, 30 p.
20. Mazyr O., Pater I. (2007), The First World War, History of Lviv, Vol. 2, Lviv, P. 512-514 (in Ukrainian).
21. Narizny S., (1942), Ukrainian emigration: Cultural and educational work between two wars, Prague, 372 p.
22. Nechitalyuk M., (2000), «Честь праці!»: Academician M. Voznyak in memoirs and publications, Lviv: Publishing Center of Lviv National University named after I. Franko, 424 p.
23. Pater I., (2000), Union for the Liberation of Ukraine: problems of statehood and collegiality, Lviv, 344 p.
24. The Ukrainian organization of prisoners of the Frajshtadt camp about the present moment in Ukraine, Vistnyk politics, literature and life, 1918. Ch. 8 (191), P. 107-110..